

«به نام خداوند جان و خرد»

روند تحول حقوق زنان

(بعد از دوران مشروطه)

محمود گلستانی الهام پهلوانی

تقدیم به اساتید زحمتکش دانشگاه پیام نور

مؤسسه فرهنگی هنری انتشاراتی

نگاه بینه

میرشناسه: - گلستانی، محمود، ۱۳۶۳.

عنوان و نام پدیدآور: روند تحول حقوق زنان (بعد از دوران مشروطه) / مؤلفین محمود گلستانی، الهام پهلوانی.

مشخصات ناشر: تهران: نگاه بینه، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری: ۱۳۵ص: جدول.

شابک: ۹-۹۰-۶۲۲۴-۶۰۰-۹۷۸ ریا: ۱۰۰۰۰۰

وضعیت فهرست نویسی: قیفا.

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: زنان - ایران - وضع اجتماعی -- تاریخ

موضوع: زنان - وضع حقوقی و قوانین -- ایران

موضوع: ایران -- تاریخ - انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴ - ۱۳۲۷ ق. -- زنان

موضوع: ایران -- تاریخ - پهلوی، ۱۳۰۴-۱۳۵۷ -- زنان

موضوع: ایران - تاریخ - جمهوری اسلامی، ۱۳۵۸ - -- زنان

شناسه افزوده: پهلوانی، الهام، ۱۳۱۲

رده‌بندی کنگره: HQ۱۷۳۵/۲/گ۸۹ ۱۳۹۳

رده‌بندی دیویی: ۳۰۵/۴۲۰۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۲۷۲۳۶۰۲

مؤسسه فرهنگی هنری انتشاراتی نگاه بینه

میدان انقلاب - خیابان ۱۲ فروردین - پلاک ۲۵۵ - واحد ۴

تلفن: ۶۶۴۱۴۲۵۵ - ۶۶۴۹۲۹۳۳

«روند تحول حقوق زنان»

مؤلفین: محمود گلستانی، الهام پهلوانی

چاپ: اول ۱۳۹۴

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۹-۹۰-۶۲۲۴-۶۰۰-۹۷۸

قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

کلیه حقوق این اثر برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

۷	مقدمه
---	-------

فصل اول: قوانین حقوقی زنان در ایران

۱۲	وضعیت حقوقی زنان در دوره مشروطه
۱۴	وضعیت حقوقی زنان در دوره پهلوی
۱۹	وضعیت قوانین حقوقی زنان در دوران بعد از انقلاب اسلامی

فصل دوم: زن و آموزش

۲۹	زن و آموزش (دوران مشروطه)
۳۳	زن و آموزش (دوران پهلوی)
۳۵	آموزش عالی
۳۸	زن و آموزش (دوران بعد از انقلاب اسلامی)
۴۰	آموزش عالی

فصل سوم: زن و مطبوعات

۴۶	زن و مطبوعات (دوران مشروطه)
۵۲	زن و مطبوعات (دوران پهلوی)
۶۰	زن و مطبوعات (دوران بعد از انقلاب اسلامی)

فصل چهارم: زن و مشارکت سیاسی

۷۶	زن و مشارکت سیاسی (دوران مشروطه)
۷۷	سازمان زنان
۸۱	مبارزه زنان در جهت استقلال از نظام مردسالار
۸۳	مبارزه زنان برای استقلال از بیگانگان
۸۴	مشارکت زنان در جنبش‌های اجتماعی
۸۹	زن و مشارکت سیاسی (دوران پهلوی)
۹۸	مناصب سیاسی زنان (دوران پهلوی)

۴ □ روند تحول حقوق زنان (بعد از دوران مشروطه)

زن و مشارکت سیاسی (دوران بعد از انقلاب اسلامی)..... ۱۰۳

مناصب سیاسی زنان (دوران بعد از انقلاب اسلامی)..... ۱۱۱

فصل پنجم: زن و اقتصاد

زن و اشتغال (دوران مشروطه)..... ۱۱۶

زن و اشتغال (دوران پهلوی)..... ۱۱۷

زن و اشتغال (دوران بعد از انقلاب اسلامی ایران)..... ۱۲۱

کتابنامه..... ۱۲۶

www.ketab.ir

فهرست جداول

- جدول شماره ۱- تعداد دانش آموزان دختر در مقاطع تحصیلی مختلف (دوران مشروطه)..... ۳۰
- جدول شماره ۲- اولین مدارس تأسیس شده توسط ایرانیان..... ۳۱
- جدول شماره ۳- وضعیت تحصیلی زنان ایران در سال های ۱۳۰۷-۱۳۱۳..... ۳۴
- جدول شماره ۴- تعداد و درصد باسوادان کشور به تفکیک جنس (دوران پهلوی)..... ۳۴
- جدول شماره ۵- تعداد پذیرفته شدگان دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی به تفکیک جنس (دوران پهلوی)..... ۳۷
- جدول شماره ۶- تعداد دانشجویان و فارغ التحصیلان بر حسب جنس (دوران پهلوی)..... ۳۷
- جدول شماره ۷- نرخ باسوادی جمعیت ۶ ساله و بیشتر (دوران بعد از انقلاب اسلامی)..... ۳۹
- جدول شماره ۸- تعداد و کل پذیرفته شدگان دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی (دوران بعد از انقلاب اسلامی)..... ۴۱
- جدول شماره ۹- تعداد و درصد دانشجویان و فارغ التحصیلان دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی (دوران بعد از انقلاب اسلامی)..... ۴۲
- جدول شماره ۱۰- اولین نشریات تخصصی زنان در ایران (دوران مشروطه)..... ۴۷
- جدول شماره ۱۱- تعداد و مشخصات نشریات زنان (دوران پهلوی)..... ۵۵
- جدول شماره ۱۲- تعداد و مشخصات نشریات زنان (دوران بعد از انقلاب اسلامی)..... ۶۳
- جدول شماره ۱۳- تعداد زنان صاحب امتیاز و مدیر مسئول مطبوعات داخلی به تفکیک سال اخذ مجوز (دوران بعد از انقلاب اسلامی)..... ۶۸
- جدول شماره ۱۴- تعداد مؤلفان، مترجمان و ناشران کشور به تفکیک جنس (۱۳۷۵ - ۱۳۸۶)..... ۶۸
- جدول شماره ۱۵- تعداد کتاب های منتشر شده توسط زنان به تفکیک نقش زن در انتشار (۱۳۷۵ - ۱۳۸۶)..... ۶۹
- جدول شماره ۱۶- انجمن های نیمه سری زنان در دوران مشروطه..... ۸۰
- جدول شماره ۱۷- مشخصات انجمن های زنان در دوران پهلوی..... ۹۴
- جدول شماره ۱۸- تعداد نمایندگان زن در مجلس شورای ملی بر اساس حروف الفبا..... ۹۸
- جدول شماره ۱۹- اسامی نمایندگان زن در مجلس سنا..... ۱۰۰
- جدول شماره ۲۰- تعداد مدیران زن در سال ۱۳۵۳..... ۱۰۱
- جدول شماره ۲۱- تعداد سازمان های غیر دولتی زنان (سال های ۱۳۸۵ - ۱۳۷۵)..... ۱۰۹
- جدول شماره ۲۲- تشکلات سیاسی زنان در ایران (دوران بعد از انقلاب اسلامی)..... ۱۱۰

- جدول شماره ۲۳- تعداد پست‌های مدیریت و سرپرستی دستگاه‌های دولتی (به تفکیک دستگاه و جنس در سال ۱۳۸۰)..... ۱۱۲
- جدول شماره ۲۴- تعداد داوطلبین و منتخبین زن در مجلس شورای اسلامی (از دوره اول تا دوره هشتم)..... ۱۱۳
- جدول شماره ۲۵- تعداد زنان و مردان در مجلس شوراهای اسلامی شهر و روستا (از دوره اول تا دوره سوم)..... ۱۱۴
- جدول شماره ۲۶- درصد جمعیت فعال از نظر اقتصادی (دوران پهلوی)..... ۱۱۸
- جدول شماره ۲۷- میزان و فعالیت زنان و مردان در دستگاه دولتی (دوران پهلوی)..... ۱۱۹
- جدول شماره ۲۸- تعداد زنان و مردان شاغل در مدارس دولتی (دوران پهلوی)..... ۱۲۰
- جدول شماره ۲۹- تعداد کادر آموزشی زنان و مردان در حوزه دانشگاهی (دوران پهلوی)..... ۱۲۰
- جدول شماره ۳۰- تعداد جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر بر حسب جنس و وضع فعالیت (دوران بعد از انقلاب اسلامی)..... ۱۲۲
- جدول شماره ۳۱- تعداد و درصد کارکنان دولت بر حسب قوانین و مقررات استخدامی بر حسب جنس (دوران بعد از انقلاب اسلامی)..... ۱۲۳
- جدول شماره ۳۲- تعداد و کادر آموزشی زنان در آموزش عالی بر حسب جنس (دوران بعد از انقلاب اسلامی)..... ۱۲۴

مقدمه

نهضت مشروطه در ۲۴ جمادی الثانی سال ۱۳۲۴ هجری قمری / ۱۲۸۵ شمسی به وقوع پیوست و فرمان مشروطه روز نیمه شعبان آن سال صادر گردید، اما برای این که با جشن نیمه شعبان در آمیخته نشود، روشنفکران مشروطه خواه، روز ۱۴ مرداد را به عنوان سالروز صدور فرمان مشروطه اعلام کردند تا جشن مستقلی برای آن برگزار کنند و جنبه ملی آن حفظ شود (امینی، ۱۳۸۶: ۲۰).

نهضت مشروطه در واقع تلاشی بود در جهت رسیدن به حقوق اجتماعی افراد و به عبارتی رسیدن به دموکراسی و آزادی و از بین بردن استبداد و زور حاکم در جامعه. این انقلاب که اهداف و قوانین خود را از انقلاب فرانسه گرفته بود، خواستار حقوق فردی و اجتماعی یکسانی برای تمام آحاد جامعه شد (آدمیت، ۱۳۶۳: ۳).

با انقلاب مشروطه، زنان از وجود نابرابری میان خود و مردان آگاه شدند و سعی کردند به طرق مختلف (درخواست از مجلس، نامه نوشتن، فعال بودن در جنبش مشروطیت، ایجاد مدارس برای دختران و غیره) دست به اقدام بزنند (اعزازی، خرداد ۱۳۸۱: ۳۹). انقلاب مشروطه و گشایش فضای سیاسی کشور، فرصتی را جهت تبلیغ و ترویج آراء و عقاید روشنفکران ایرانی در مورد نوسازی و دگرگونی اقتصادی و از جمله وضعیت فردی و اجتماعی زنان ایرانی فراهم کرد (خسروپناه، ۱۳۸۱: ۱۷).

با این که زنان در این نهضت پایه پای مردان حضور داشتند و در پیروزی آن نقش فعالی را ایفا کردند، اما از حقوق مساوی با مردان برخوردار نشدند. با این حال، فعالیت خود را ادامه دادند؛ اما در دل این تجربه، زنان ایران برای اولین بار توانستند از شرایط و موقعیت اجتماعی خودشان، ابراز نارضایتی کنند (Mahdi, 2004:427).

تا قبل از دوران مشروطیت، عرف و ساختار جامعه ایران به هیچ عنوان حضور زنان را در جامعه نمی‌پسندید؛ به طوری که در میان خود زنان هم این عقیده شکل گرفته بود که زن خوب، زنی است که در کنج خانه بنشیند و به فرمان شوهر گردن نهد. بنابراین در جامعه کاملاً سنتی آن زمان حرف از فعالیت و حقوق زنان حرفی کاملاً بی‌منطق و بی‌ارزش

تلقی می‌شد و در واقع دگرگون‌سازی فضای جامعه، امری غیر قابل باور و حتی تصور نکردنی بود (آدمیت، ۱۳۵۷: ۲۰۷).

بر اساس تفکر جامعه سنتی آن زمان، زن را تنها به عنوان زن بودنش می‌خواستند. عدم ذکر نام از سوی مردان، خطاب کردن آنان به عنوان ضعیفه و یا عورت، ناتوانی زنان در امر دفاع از خود در جامعه، تعدد زوجات، عدم آموزش زنان و ماندن در خانه، باعث شد که آنان در زندگی، کمتر از مردان دارای اعتماد به نفس باشند. این مسئله در ایجاد این تفکر که زنان موجوداتی ضعیف هستند بسیار مهم بود. در کنار این عوامل برداشت‌های عامیانه‌ای که در مورد زنان وجود داشت، همواره آنان را موجوداتی عاطفی و فاقد عقل، اراده و تصمیم‌گیری نشان می‌داد. در واقع از زنان انتظار می‌رفت تا مطیع محض مردان باشند و رضایت آنان را محور همه کارهای خویش قرار دهند. چنین دیدگاه‌هایی، بیانگر این واقعیت بود که جامعه به صورت جنسیت اشخاص، خصوصیات اخلاقی خاصی را (ارزش‌های غیر اخلاقی) به زنان انتصاب می‌دهد. حتی برخی از کارهای جسورانه آنان نیز از جمله خاصیت‌های مردانه محسوب می‌شد و اساساً صبور بودن را خصلت ویژه زنان تصور می‌کردند (دلریش، ۱۳۷۵: ۱۰۹-۱۰۴). عبدالله بهرامی، حاکم اهر در اواخر دوران قاجار در مورد وضعیت زنان می‌نویسد: «دخترها تمام بی‌سواد و از خانه بیرون نمی‌آمدند و والدین اسامی آن‌ها را نمی‌گفتند. در مجالس ممکن نبود که کسی اسم عیال خود را ادا کند، تمام به اشاره و ایما و کلمه عورت آنها را خطاب می‌کردند. تقریباً باید گفت که اغلب ولایت آذربایجان، استفاده از عنوان خانم یا بانو مرسوم نبود. بیشتر همین عورت و زوجه مصطلح شده بود.» (بهرامی، بی‌تا: ۵۸۸-۵۸۷)

در خیابان‌های پر جمعیت تهران، مردها از طرفی و زن‌ها از طرف دیگر عبور می‌کردند. از ساعت ۴ بعد از ظهر راه رفتن مردها و زن‌ها از یک سمت خیابان قذغن می‌شد. اگر احیاناً زنی می‌خواست به خانه خود به سمت دیگر خیابان یا به داروخانه برود از پاسبان کسب اجازه می‌کرد و زیر نظر او با عجله به سوی دیگر شتافته و به سرعت مراجعت می‌کرد. چه بسا گاهی اوقات، فریاد پاسبان به گوش زن‌ها می‌رسید که می‌گفت: "باجی روت بگیر"، "ضعیفه راه برو" (بامداد، ۱۳۴۷: ۶۸).

با این حال زنان ایرانی پیش از انقلاب مشروطه، در برخی از فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی شرکت کردند، مثلاً در دوران قبل از مشروطه ۲ کتاب در مورد زنان نوشته شد، یکی «معایب الرجال» اثر بی‌بی خانم که نخستین نوشته زنان در دفاع از حقوق خود بود و دیگری «خاطرات تاج السلطنه» دختر ناصرالدین شاه که در بیان زندگی خویش به موضوع زن به صورت عام توجه کرده است. اما این فعالیت و حضور، هیچ‌گاه مفهوم مبارزه برای کسب حقوق فردی و اجتماعی زنان را در بر نداشت و هیچ‌گاه به صورت یک جنبش و تلاش عملی برای رهایی زن از قید خانواده و جامعه پدرسالار در نیامد (وطن‌دوست، ۱۳۸۵: ۱۶-۱۴).

به هر حال زنان در تاریخ ایران هیچ‌گاه جایگاه واقعی خود را به دست نیاورده‌اند در دوره قاجار به خصوص تا قبل از انقلاب مشروطه زنان به هیچ انگاشته می‌شدند و نقشی جز همسری و مادری در نظام اجتماعی نداشتند، چنانکه براهنی می‌گوید نقش زنان در صحنه تاریخ ایران بسیار اندک و حتی ناچیز بوده است؛ به عبارت دیگر تاریخ ایران تاریخی بوده است که همیشه ماجرهای مردانه، زور و ستم‌ها و عدل و عظوفت‌های مردانه، نیکی‌ها و بدی‌ها، محبت‌ها و پلشتی‌های مردانه بر آن حاکم بوده‌اند و زن اجازه نقش‌آفرینی نیافته است. به همین دلیل از عوامل مؤثّر در این تاریخ چندان خبری نیست. و حقیقت این است که زن ایرانی در گذشته، عملاً وجود خارجی نداشته است و اگر وجود خارجی داشته، وجودی مخفی، مرموز، عقب‌نگه‌داشته شده و فرد زده بوده است (براهنی، ۱۳۳۶: ۲۸-۲۷).

این عوامل باعث شد تا زنان شخصیت خود را بر اساس نظام مردسالاری که به آنان تحمیل شده بود بپذیرند. مثلاً خواسته‌های زنان از مردان آن‌چنان کم‌اهمیت بود که زنان برای رسیدن به اهداف خود به جای عقل و منطق مجبور می‌شدند تا از سحر و جادو استفاده نمایند. با این دیدگاه‌ها، قطعاً جامعه نظر خوبی به فعالیت زنان در جامعه نداشت (پولاک، ۱۳۶۱: ۱۵۵).

بنابراین مشروطیت را باید نقطه عطفی در تاریخ فرهنگی ایران دانست، زیرا آثار شگرفی در تغییر نگرش‌ها به ویژه در میان زنان بر جای گذاشت و جامعه ایران را در مسیر

خواسته‌های آنان قرار داد. به همین دلیل در این پژوهش، از دوران مشروطه به بعد وضعیت زنان در عرصه‌های مختلف به روش توصیفی-تحلیلی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

الهام پهلوانی-محمود گلستانی

خزان ۱۳۹۳